

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО**

Гірік Сергій Іванович

УДК 930.2:329.15(477) “1918/1920”

**ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕЙНИХ ЗАСАД
УКРАЇНСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БОРОТЬБИСТІВ)
(1918-1920 РР.)**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ–2015

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у відділі джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Науковий керівник: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
ГИРИЧ Ігор Борисович,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України,
відділ джерелознавства нової історії України,
завідувач

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ПИРИГ Руслан Якович,
Інститут історії України НАН України,
відділ історії Української революції 1917-1921 років,
головний науковий співробітник

кандидат історичних наук, доцент
ПИЛИПІВ Володимир Іванович,
Київський національний університет культури і мистецтв,
кафедра історії України і музеєзнавства,
доцент

Захист відбудеться «29» жовтня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розісланий «26» вересня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Песчаній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією з особливостей української історичної науки на сучасному етапі є суттєве збільшення чисельності джерелознавчих досліджень, що охоплюють різні періоди й проблеми історії України. Це стосується як виявлення й вивчення історичних документів, так і їх публікації.

Створення цілісної картини подій доби Української революції 1917-1921 рр. неможливе без залучення не лише запроваджених до наукового обігу документів і мемуаристики, а й тих архівних матеріалів і публікацій у пресі, які дотепер або зовсім, або майже не вивчалися дослідниками, а також розгляду широко використовуваних істориками джерел під новим кутом зору. Це стосується й вивчення історії та ідейної еволюції українських політичних партій, без урахування якої неможливо зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між багатьма історичними подіями й логіку дій багатьох історичних діячів. Сказане стосується всього спектру українських політичних партій цієї доби. Впродовж останніх років ідейні засади ліворадикальних партій досліджувалися значно менш інтенсивно, ніж програмні принципи лівоцентристських і правих політичних угруповань.

До малодосліджених тем належить розвиток ідеології партії боротьбистів у 1918-1920 рр. Вивчення розвитку програмних положень цієї політичної сили порівняно з дослідженнями її тактики відходило на другий план. Переважна частина документів із цієї проблеми дотепер залишаються не впровадженими у науковий обіг. Більшість істориків, які порушують тему ідеології боротьбистів у своїх студіях, обмежуються оглядом оприлюднених джерел або аналізом добре відомих документів. Дослідження місця й ролі партії боротьбистів у історії революції 1917-1921 рр. є надто малочисельними, що аж ніяк не відповідає вазі, яку відіграла ця політична сила і її окремі діячі в подіях революційної доби, а також впливу її теоретичного спадку на перебіг подій доби українізації 1920-х рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою наукових планів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України «Структура джерельної бази дослідження системних змін в українському суспільстві першої половини ХХ ст.» (реєстраційний номер 0110U001973).

Мета дослідження полягає в цілісному джерелознавчому аналізі комплексу історіографічних та конкретно-історичних джерел, у яких було відображено ідейні засади партії боротьбистів.

Досягненню поставленої мети підпорядковані такі **дослідницькі завдання**:

- з'ясувати сучасний стан і ступінь вивчення наукової проблеми;
- класифікувати історіографічні джерела;
- виявити, систематизувати, дослідити й здійснити типологізацію тематичного комплексу джерел про ідейні засади УКП(б);
- розкрити інформаційні можливості різних видів архівних документів, публікацій у пресі й текстів мемуарного характеру;
- верифікувати ступінь достовірності й репрезентативності джерел;
- визначити можливе авторство анонімних і підписаних псевдонімами матеріалів, а також в окремих випадках час їх створення.

Об'єктом дослідження є комплекс історіографічних та конкретно-історичних джерел, у яких було відображено ідейні позиції УПСР/УПСР(к)/УКП(б).

Предметом дослідження є відображення програмних позицій боротьбистів у архівних матеріалах, публікаціях у партійній і урядовій пресі УСРР і РСФРР та органі Комуністичного Інтернаціоналу, а також у матеріалах особового походження, у яких висвітлювалися ідейні принципи УПСР/УПСР(к)/УКП(б).

Методи дослідження. Досягнення поставленої в роботі мети стало можливим завдяки застосуванню загальнонаукових принципів наукового пізнання. В процесі дослідження дотримано методологічних підходів, заснованих на загальнонаукових принципах об'єктивності (це давало змогу виявити неупереджений зміст джерельної інформації, незважаючи на політичну тенденційність авторів деяких першоджерел) та методі історизму, використання якого орієнтовано на пошук мотивів і обставин створення джерела. Системний підхід дозволив узагальнити й систематизувати здобуту інформацію, створивши цілісну картину комплексу джерел дослідження ідейних засад партії боротьбистів. Хронологічний метод дав змогу простежити послідовні зміни у системі поглядів лідерів УПСР/УПСР(к)/УКП(б) у досліджуваній період. Основний застосований метод – джерелознавча критика – дозволив критично проаналізувати зовнішні характеристики розглянутих джерел (передусім архівних документів, публікацій у пресі 1918-1920 років, мемуаристиці) і дослідити їх інформаційний потенціал. Історико-порівняльний метод дозволив співставити джерела, створені в різний час, у різних політичних умовах. Це дало змогу простежити зміни ідейних постулатів боротьбистів у часі.

Хронологічні рамки роботи мають два виміри:

а) історичний охоплює 1918-1920 роки. Його нижню межу зумовлено організаційним оформленням партії боротьбистів як лівого крила УПСР, що відбулося на початку 1918 року. Верхня межа збігається з часом ліквідації УКП(б);

б) історіографічний охоплює період з 1920-х років дотепер.

Географічні межі дослідження включають Україну в сучасних кордонах, міста Москву й Петроград, у яких перебувало Зарубіжне бюро ЦК УКП(б) та делегати ЦК УКП(б) в період від серпня 1919 до початку 1920 року, а також місця локалізації осередків джерел з історії УКП(б).

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше здійснено спеціальне комплексне дослідження інформаційного потенціалу документів УПСР/УПСР(к)/УКП(б) для з'ясування ідейних позицій цієї партії на різних етапах її існування. Крім того, вперше розглянуто ставлення інших політичних сил до партії боротьбистів. На підставі розгляду праць із політичної історії України революційної доби 1917-1921 років уперше визначено основні етапи дослідження історії партії боротьбистів, оцінено внесок різних напрямів, шкіл та окремих істориків у розробку цієї проблематики. Зроблено ґрунтовний джерелознавчий аналіз масиву матеріалів із теми дослідження в архівах України

та Росії, а також у пресі 1918-1920 років. Встановлено авторство окремих важливих партійних документів боротьбистів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у введенні до наукового обігу багатьох джерел, які дотепер не потрапляли до поля зору дослідників. Основні положення дисертаційної праці й зібраний у ній матеріал можуть бути використані під час підготовки студій конкретно-проблемного або узагальнювального характеру, навчальних посібників і курсів лекцій із історії України 1917-1921 років та історії політичних партій. Матеріали і висновки можна застосувати під час розробки проблем джерелознавства історії України цього періоду.

Апробація основних результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднювалися на міжнародних наукових конференціях «Конструюю „советское“? – 2011: Политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности» і «Конструюю „советское“? – 2012: Политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности» (Європейський університет у Санкт-Петербурзі, Санкт-Петербург, Російська Федерація, 14-15 квітня 2011 р. і 20-21 квітня 2012 р.), на міжнародному форумі «„Герої“ та „антигерої“ у європейській політичній та історіографічній традиції» (Київ, Фонд ім. Гайнріха Бюлля в Україні, 4-5 жовтня 2012 р.) і на колоквіумі стипендіатів Німецького історичного інституту в Москві (Москва, Російська Федерація, 13 вересня 2012 р.).

Публікації. Результати дисертації опубліковано у дев'яти фахових публікаціях (у тому числі дві за кордоном) і двох збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації обумовлена її метою та науковими завданнями. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг рукопису становить 261 сторінку, із яких основна частина складає 231 сторінку, список використаних джерел та літератури – 30 сторінок (322 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкрито актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та територіальні рамки, методологію, наукову новизну та практичне значення дослідження.

Перший розділ «**Історіографія, джерельна база і методика дослідження**» присвячено аналізу стану історіографічного опрацювання досліджуваної проблеми, огляду джерельної бази, а також окреслено методологічні засади дисертаційної роботи.

У розділі проаналізовано стан наукової розробки теми дисертації, зокрема встановлено, що, за незначними винятками (праці Р. Пирого, О. Любовець та інших дослідників із джерелознавства історії Української революції 1917-1921 років), не існує спеціальних праць, які б досліджували джерельну базу вивчення ідейних засад партії боротьбистів.

Відзначено, що джерельна база дисертації поділяється на дві складові. Першу (історіографічні джерела) репрезентують праці істориків і політологів, які порушували тему ідейної еволюції партії боротьбистів. Другу – конкретно-історичні джерела. Найбільш важливими з останніх є недруковані матеріали партії боротьбистів, створені в різні періоди її діяльності, публікації в партійній пресі, агітаційні матеріали тощо. Також враховано комплекс аналогічних документів із оцінкою діяльності УПСР/УПСР(к)/УКП(б), що готувалися іншими політичними силами. Оскільки результати здійсненого аналізу викладено в подальших розділах, тут ми обмежимося лише їх загальною характеристикою.

Найважливіший комплекс документів із нашої теми – це документи й джерела масового характеру, зосереджені у фонді 43 Центрального державного архіву громадських об'єднань України («Центральний комітет та місцеві організації Української комуністичної партії (боротьбистів»)). Тут зібрано найважливіші збережені документи цієї групи від часу, коли вона була лівим крилом Української партії соціалістів-революціонерів, до ліквідаційної конференції в Харкові у березні 1920 р. Серед них представлено офіційні документи програмного змісту, ухвалені на всеукраїнських і регіональних з'їздах і конференціях, законопроекти, що готувалися фракцією боротьбистів у ВУЦВК та особами делегованими ЦК партії до Комуністичного Інтернаціоналу, протоколи окремих пленумів ЦК, на яких обговорювалися ідеологічні проблеми, аналітичні матеріали, рукописи статей для партійного органу, листування ЦК партії з її осередками на місцях, а також центральними органами КП(б)У, РКП(б) й Комуністичного Інтернаціоналу тощо. Крім того, тут міститься найбільш репрезентативна колекція таких масових джерел, як пропагандистські листівки УПСР/УПСР(к)/УКП(б). До цієї групи джерел також належать протоколи допитів колишніх боротьбистів, репресованих у 1930-ті рр. (зокрема Михайла Ялового). Сюди ж відноситься низка документів програмного характеру, що збереглися виключно у вигляді публікацій у боротьбистській партійній пресі, але через свою типологічну приналежність аналізуються серед документальних матеріалів.

Значний комплекс джерел із історії ідейних позицій боротьбистів становлять матеріали інших політичних партій. Передусім ідеться про різноманітні тексти полемічного характеру, недруковані аналітичні матеріали, доповіді на з'їздах і конференціях, постанови, ухвалені за цими доповідями. Це матеріали з фондів 1 (ЦК КП(б)У), 8 (УКП). Поряд із конкретно-історичними джерелами до цієї тематичної групи входять і матеріали періодичних видань: критичні публікації в партійній пресі КП(б)У, УПЛСР(б), УСДРП(н)/УКП. Окремо слід виділити підкреслено компліментарні публікації про боротьбистів партій, що розглядали УПСР(к)/УКП(б) як партнера і/або планували об'єднання з нею. Ідеться про КП(б)У в деякі періоди її діяльності, а також Єврейську комуністичну партію (Поалей-Ціон) і УСДРП (незалежних лівих) – остання злилася з боротьбистами 6 серпня 1919 р., внаслідок чого було утворено УКП(б).

Окремо від цих матеріалів стоять такі конкретно-історичні джерела, як документи ЦК РКП(б) і Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу, що зберігаються у Російському державному архіві соціально-політичної історії

(РГАСПИ). За ними можна виразно простежити коливання у ставленні до партії боротьбистів серед лідерів більшовиків. Найважливішою частиною цього комплексу документів є стенограми спільних засідань представників УКП(б), КП(б)У і представників Комінтерну з приводу намагань боротьбистів вступити до цієї міжнародної організації – під час відображених у цих матеріалах дискусій усі сторони доволі відверто окреслювали свої позиції.

Важливий комплекс матеріалів становлять періодичні видання партії боротьбистів. Передусім ідеться про її центральний орган – київську щоденну газету «Боротьба». Однак протягом останніх місяців існування УКП(б) вона мала два центральні органи - поряд із «Боротьбою» таку роль почала виконувати харківська «Пролетарська правда» (у цей час ЦК УКП(б) було розділено на два рівноправні бюро, які перебували у Харкові та Києві). Особливий інтерес викликають численні статті ідейно-програмного характеру, зокрема підготовлені членами ЦК. Абсолютну більшість цих текстів було написано Василем Елланом-Блакитним і опубліковано як під справжнім іменем, так і під псевдонімами «В. Гарт» і «Валер Блакитний» або без підпису, як редакційні матеріали. Поряд із його статтями викладом офіційної позиції партії можна вважати матеріали, підготовлені Гнатом Михайличенком, а також менш чисельні тексти Олександра Шумського й Григорія Гринька. Крім того, лише в цій газеті збереглися тексти численних промов її представників у органах влади УСРР у 1919-на початку 1920 року, їхніх виступів на позапартійних мітингах і конференціях київських робітників, окремі програмні документи, офіційні заяви, відкриті листи до ЦК КП(б)У та деяких членів Раднаркому УСРР.

У органах регіональних осередків УПСР/УПСР(к)/УКП(б), що видавалися як у губернських, так і в окремих повітових центрах, часто передруковувалися матеріали центральної боротьбистської преси. Значний інтерес викликають опубліковані в цих газетах статті місцевих партійних діячів (зокрема членів ЦК). Окремі аспекти ідейних засад боротьбистів (земельне питання, національне питання, проблема Галичини тощо) у пресі висвітлено значно детальніше, ніж у документальних джерелах.

Певне місце серед боротьбистських періодичних видань посідає журнал «Украинский коммунист», єдине число якого вийшло у Москві в листопаді 1919 р. Поряд із аналітичними статтями тут оприлюднено низку цінних документів, які було передано Зарубіжним бюро ЦК УКП(б) до Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу. Другий випуск цього часопису не вийшов із друку, однак його матеріали збереглися у фонді 43 ЦДАГОУ.

Серед окремих видань УПСР(к)/УКП(б) інтерес становлять масові джерела (пропагандистські брошури), а також оприлюднені окремими виданнями конкретно-історичні джерела - матеріали з'їздів і конференцій (передусім I (V) з'їзду, що відбувся в березні 1919 р.). Більшість запланованих літературних видавничих проектів цієї партії не було реалізовано. Серед нечисленних винятків можна назвати книжку «Богдан-Олександр Зарудний. Ілюстрований збірник» (1919) і єдиний випуск альманаху «Зшитки боротьби» (1920).

Серед матеріалів особового походження цінність мають передусім публікації спогадів колишніх боротьбистів, багато з яких з'явилися друком у пресі УСРР 1920-х років. Особливо часто такі матеріали друкувалися в журналі «Червоний шлях» у роки, коли його головними редакторами були колишні боротьбисти Григорій Гринько й Олександр Шумський. Найчисельнішу групу таких текстів складають некрологи у формі спогадів та статті, написані у пам'ять про окремих діячів УПСР(к)/УКП(б) через кілька років після їхньої загибелі. Серед окремих видань мемуарів вихідців із партії боротьбистів найважливішим джерелом є книжка Івана Майстренка «Історія мого покоління» (опубліковано посмертно у 1985 р.). До джерел особового походження належить також цикл листів Олександра Шумського до Йосипа Сталіна з ув'язнення та заслання (оригінали зберігаються у ГДА СБУ).

Наведений опис джерельної бази дослідження дозволяє зробити висновок про її достатню репрезентативність для повноцінного висвітлення теми.

Окреслена в першому розділі методологічна основа дисертації ґрунтується на таких загальнонаукових принципах, як історизм, комплексність, системність і наукова об'єктивність. Вони дозволили всебічно розглянути описаний вище комплекс джерел. Принцип історизму зробив можливим цілісний аналіз процесу еволюції ідеології партії боротьбистів, вплив на неї поглядів інших політичних сил, поступове формування принципів боротьбизму як своєрідного синтезу різних ідейних концепцій з урахуванням ширшого історичного контексту й особистих переконань окремих провідних діячів УПСР(к)/УКП(б).

Для реалізації поставлених завдань було залучено як загальнонаукові (аналітичний, синтетичний, індуктивний, дедуктивний), так і суто історичні методи (типологічний аналіз, проблемно-хронологічний метод, історико-порівняльний метод).

Другий розділ «**Історіографічні джерела дослідження ідейних засад УКП(б)**» складається з трьох підрозділів. Цей розділ присвячено дослідженню поглядів на ідейні засади партії боротьбистів, що сформувалися в українській і зарубіжній історіографії. В основу аналізу історіографічних джерел покладено територіально-хронологічний принцип, тобто поділ історіографії за часом і місцем написання праць. Виділено шість основних етапів досліджень цієї тематики (безпосередньо післяреволюційний період, 1920-ті, 1930-ті, 1950-ті, 1970-1980-ті, та 1990-2000-ні роки), та три групи досліджень за місцем діяльності науковця (праці дослідників, котрі працювали в Україні і роботи істориків-емігрантів та зарубіжних науковців). Підрозділ 2.1 «*Радянська історична література*» присвячено дослідженням науковців УСРР/УРСР. Виявлено, що праці українських радянських дослідників є найбільш вагомими за загальним обсягом, однак часто містять фактичні помилки і спрощені ідеологічно мотивовані оцінки. Найбагатшими з фактографічного боку і найбільш об'єктивними з досліджень цієї групи є роботи 1920-х років.

У підрозділі 2.2 «*Праці зарубіжних та українських еміграційних дослідників*» здійснено огляд історіографії ідейних засад боротьбистів у працях науковців, що працювали за межами України. Виявлено, що цій групі науковців властиво

загалом більш об'єктивно ставитися до ідейного спадку УПСР/УПСР(к)/УКП(б), хоча у студіях авторів 1920-1950-х років часто містяться прояви політичної полеміки партій, що діяли в Україні в часи Української революції. Крім того, у працях, написаних до 1991 року, зарубіжні автори за рідкісними винятками не залучали неопубліковані матеріали, що зумовлювало бідність їхньої джерельної бази. Підрозділ 2.3 «*Пострадянська вітчизняна історіографія*» присвячено аналізу сучасних праць, у яких розглянуто ідейні засади партії боротьбистів. Виявлено, що автори праць, виданих після 1991 року, висвітлювали позиції УПСР/УПСР(к)/УКП(б) найбільш об'єктивно. Однак, незважаючи на відкриття архівів, у багатьох працях сучасних науковців ідейні засади боротьбистів висвітлено дещо спрощено, що зумовлено браком залученої ними джерельної бази.

Встановлено, що максимально повному дослідженню ідейного спадку УПСР(к)/УКП(б) заважала тривала закритість архівів та (після 1991 року) їх розпорошеність, а також фактична недоступність для багатьох істориків важливих документів у сховищах Москви. Крім того, ми можемо завважити брак широкої перспективи в багатьох дослідженнях на цю тему, порівнянь позицій боротьбистів із поглядами споріднених політичних партій інших народів колишньої Російської імперії, зокрема євреїв, білорусів, поляків, грузинів.

Третій розділ «**Відображення ідейних засад УКП(б) в історичних джерелах**» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «*Документальний комплекс*» розглянуто документи УПСР/УПСР(к)/УКП(б), інших політичних партій і Комуністичного Інтернаціоналу, документи урядових установ УСРР, матеріали слідчих справ колишніх боротьбистів, репресованих у 1930-х рр.

Найбільшою групою конкретно-історичних документів із нашої теми є ідеологічні матеріали партії боротьбистів. Їх аналіз дає змогу простежити те, як тлумачили свої програмні цілі самі боротьбисти, як вони оцінювали зміни, що відбувалися в їхній ідеології і тактиці. Встановлено, що офіційні документи боротьбистів раннього періоду їхньої діяльності (у час, коли ця політична сила існувала як ліва течія у складі Української партії соціалістів-революціонерів) майже не створювалися. Тоді вони офіційно погоджувалися з основними програмними постулатами УПСР, відстоюючи відмінну тактику політичної боротьби. Навіть переважна більшість документів ідеологічного змісту, ухвалених на IV з'їзді партії, коли фракція боротьбистів офіційно взяла її під свій контроль, представляла або точку зору правого крила УПСР. Натомість, після перебрання влади над ЦК УПСР боротьбисти починають активно випрацьовувати свою ідеологію і виражати її в різних офіційних документах – заявах, постановках ЦК, з'їздів і місцевих конференцій партії. У матеріалах фонду Комінтерну (ф. 495) РГАСПІ зберігся примірник брошури з текстами доповідей і резолюцій Першого (п'ятого) з'їзду УПСР(к), більшість текстів якої дотепер не були відомими (це єдиний відомий на цей момент примірник видання). Найважливіші документи цієї доби – Платформа 3 червня 1918 (дисертант встановив авторство цього документа, його підготував Гнат Михайличенко) і «Тези, покладені в основу

майбутнього програму партії», ухвалені на I(V) з'їзді у травні 1919 р. Після злиття УПСР(к) з Українською соціал-демократичною робітничою партією (незалежних лівих) і утворення УКП(б) у ідейних засадах боротьбистів позначився суттєвий зсув у бік марксистської ідеології. Найважливішими матеріалами цього періоду є підготовлений ЦК партії боротьбистів Проект Конституції Федерації Радянських Республік та Меморандум УКП(б) до Виконкому Комінтерну (вересень 1919 року).

Серед матеріалів інших політичних партій найбільш інформативними є документи Комуністичної партії (більшовиків) України і Російської комуністичної партії (більшовиків) з огляду на порівняно тривалу історію їхньої співпраці і конфліктів із УПСР/УПСР(к)/УКП(б). Ці документи часто є однотипними за тональністю і приналежні одним і тим самим авторам. Вивчено матеріали дискусій у цих партіях у справі співпраці з боротьбистами. Розглянуто всі резолюції під єдиною назвою «Про ставлення до інших партій», що ухвалювалися першими з'їздами КП(б)У і стенограми дебатів щодо їхніх проектів. Вивчено внутрішньопартійне листування, протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У і РКП(б), публікації в пресі КП(б)У і РКП(б), у яких велася полеміка з боротьбистами, окремі полемічні видання (зокрема брошура з відкритим листом В. Затонського до ЦК боротьбистів. Окрему увагу приділено «національній опозиції» в КП(б)У і прихильних щодо боротьбистів виступам П. Попова (одного з лідерів української секції при Московській міській організації РКП(б)).

Велике значення мають також документи Комуністичного Інтернаціоналу. Ці документи є близькими до корпусу документів КП(б)У й РКП(б) за тематикою й тональністю. Однак вони мають низку особливостей із огляду на залучення – нехай часто й умовне – до ухвалення рішень ВККІ представників зарубіжних комуністичних партій та широку представленість у матеріалах Комінтерну думок представників самої УКП(б). До числа таких документів належать протоколи засідань Виконкому Комінтерну, листування представників Виконкому Комінтерну, а також стенограми двох спільних засідань представників Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу, ЦК КП(б)У й ЦК УКП(б) з приводу спроб партії боротьбистів вступити до Комінтерну. В цілому слід відзначити більшу нейтральність цієї організації до боротьбистів, ніж у внутрішньопартійній документації КП(б)У й РКП(б), а також більшу відвертість виступів, зафіксованих у стенограмах зустрічей представників ВККІ з членами ЦК УКП(б). Документи інших політичних сил (Української комуністичної партії, Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів), Єврейської комуністичної партії (Поалей-Ціон) (ЄКП(ПЦ) містять порівняно незначну кількість документів, що стосуються ідейних засад УПСР/УПСР(к)/УКП(б). Однак ці матеріали дозволяють поглянути на цю партію з боку, який дотепер не було висвітлено в науковій літературі, зокрема, більш глибоко зрозуміти передумови зближення і подальших розходжень боротьбистів із боротьбистами, а також зближення УКП(б) з ЄКП(ПЦ) в останні місяці існування партії боротьбистів.

Розглянуто також слідчі справи колишніх боротьбистів, репресованих у 1930–х рр. Встановлено, що ці документи для дослідження ідейних засад УПСР/УПСР(к)УКП(б) є малоінформативними. Під час допитів вихідці із партії боротьбистів спочатку піддавали свої показання самоцензурі або уникали відповідей про минулу діяльність, а пізніше підписували очевидно неправдиві свідчення. Виявлено ознаки фальсифікації в матеріалах слідчих справ українських письменників Михайла Ялового й Михайля Семенка (допити про діяльність боротьбистів).

Підрозділ 3.2 «*Матеріали особового походження*» охоплює мемуарну літературу і листування. Тут розглянуто передусім мемуарний спадок політичних та військових діячів, що належали як до самої УПСР(к)/УКП(б), так і до інших політичних груп або позапартійних. Зроблено оцінку найважливіших матеріалів такого характеру, серед яких чільне місце займає книжка спогадів Івана Майстренка «Історія мого покоління».

У епістолярних документах ідейні засади боротьбистів майже не знаходили відображення. Винятком є низка листів Олександра Шумського до Йосипа Сталіна з заслання і тюремної лікарні.

У четвертому розділі «**Відображення ідейних позицій УКП(б) у масових джерелах**» розглянуто інформативний потенціал періодичної преси боротьбистів і інших політичних сил і масових документів (листівок), що видавалися боротьбистами. У підрозділі 4.1 «*Інформаційний потенціал періодичної преси*» розглянуто пресу як джерело дослідження ідейних засад партії боротьбистів. Матеріали боротьбистської преси є найкраще збереженою групою джерел для дослідження ідейних засад УПСР/УПСР(к)/УКП(б). Багато програмних документів партії збереглося лише завдяки їх публікації в газетах. Лідери партії боротьбистів (О. Шумський, В. Еллан-Блакитний, Г. Михайличенко, А. Приходько та ін.) одночасно були й найпомітнішими речниками її програмних позицій, виступаючи на шпальтах партійних видань зі статтями програмного характеру. Оскільки преса боротьбистів збереглася значно краще за архівні документи цієї партії, за її матеріалами простіше простежити коливання у ставленні боротьбистів до різних політичних груп (передусім більшовиків і боротьбистів), їхнє періодичне зближення і конфлікти з останніми. Виключно за матеріалами преси можна простежити розвиток ідейних засад УСДРП (незалежних лівих), яку боротьбисти поглинули 6 серпня 1919 р. Значно детальніше, ніж у документальних джерелах, у пресі висвітлено погляди боротьбистів на земельне питання, питання військового будівництва, національне питання, проблему створення федерації радянських республік та інші ключові проблеми дискусій у середовищі територіально українських лівих партій доби Української революції. Досить широке висвітлення у пресі КП(б)У знайшла полеміка більшовиків із боротьбистами. Переважно вона стосувалася двох питань – національного і земельного. Майже виключно у боротьбистській пресі висвітлено «галицький» вектор їхньої політики і спроба лідерів УКП(б) створити дочірню західноукраїнську партію з бійців УГА, що перейшли на бік Червоної армії. Зокрема йдеться про призначені для відповідної аудиторії боротьбистські

газети «Наддністрянський комуніст» (Київ) і «Галицько-буковинський комуніст» (Вінниця).

У підрозділі 4.2 «Тематичні відомості агітаційних матеріалів» проаналізовано джерельну цінність іншого різновиду масових джерел боротьбистів – листівок. Їхня публікація й поширення була одним із основних напрямків видавничої діяльності УПСР/УПСР(к)/УКП(б). Цей різновид джерел можна поділити на дві групи. У листівках, що належать до першої з них, передруковувалися офіційні документи партії (резолюції, заяви тощо). Листівки, що належать до другої групи, містять заклики, адаптовані до потреб цільової аудиторії, вказаної в заголовку документа (робітники, селяни, солдати тощо). На відміну від преси, у листівках гасла боротьбистів зазвичай подавалися у спрощеній формі, оскільки більшість потенційних читачів цієї групи документів була менш освіченою, ніж у випадку періодичних видань. Крім того, листівки багато в чому доповнюють інформацію, яку можна здобути з періодичної преси, оскільки, на відміну від боротьбистських газет, більшість збережених документів цього типу було видано під час перебування УПСР/УПСР(к)/УКП(б) в підпіллі і формування ними повстанських груп.

У **висновках** підбито підсумки дослідження й сформульовано його основні результати:

1. Виявлено недостатній ступінь дослідження проблеми. Більшість дослідників, які порушували тему ідейних засад партії боротьбистів, не розглядали її джерелознавчий аспект.
2. Виокремлено шість етапів розвитку історіографії ідейних засад УКП(б), що мають свої особливості (безпосередньо післяреволюційний період, 1920-ті, 1930-ті, 1950-ті, 1970-1980-ті, та 1990-2000-ні роки). Відзначено, що питання ідеології боротьбистів у них часто розглядалися фрагментарно як через брак джерел, так і з ідеологічних мотивів.
3. З'ясовано, що найбільші комплекси матеріалів представлено в двох архівах: Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і Російському державному архіві соціально-політичної історії (РГАСПИ). Окремі документи з оцінкою діяльності боротьбистів було виявлено також у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ), Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), Державному архіві Російської Федерації (ГАРФ), Центральному архіві соціально політичної історії Москви (ЦАОПИМ). Виокремлено кілька груп джерел із теми дослідження за типом:

- 1) документальні джерела;
- 2) матеріали особового походження;
- 3) масові джерела.

За походженням їх класифіковано на:

- 1) власне боротьбистські документи;
- 2) документи інших політичних партій;
- 3) документи органів влади.

4. Виявлено, що найбільший інформативний потенціал серед розглянутих джерел мають документальні матеріали УКП(б), КП(б)У, РКП(б) і Комінтерну, а також періодична преса УКП(б). Документальні матеріали і преса інших партій і урядових органів, а також листівки є менш інформативними, але дослідження ідейних засад боротьбистів без їх врахування буде неповним.

5. Проаналізовано джерела особового походження: мемуарні матеріали, а також низку листів Олександра Шумського до Йосипа Сталіна з ув'язнення та заслання. Виявлено, що вони зазвичай є значно менш надійними в плані автентичності свідчень, оскільки робилися з оглядом на поточну політичну ситуацію. До того ж, на них неминуче відбивався подальший досвід життя й політичної діяльності авторів. Однак багато в чому вони дають можливість доповнити дані документальних джерел, глибше зрозуміти історичний контекст, у якому діяла УПСР/УПСР(к)/УКП(б).

Встановлено, що серед документальних джерел найменш надійними є матеріали слідчих справ репресованих вихідців із партії боротьбистів. Виявлено, що оцінки ідейних засад УКП(б), що робилися репресованими вихідцями з цієї партії в автобіографіях, написаних одразу після арешту, є досить достовірними, хоча й не несуть нової інформації порівняно з іншими групами джерел. Натомість протоколи подальших допитів мають численні суперечності з іншими джерелами, що дає підстави твердити про їхню фальсифікованість.

Перераховані особливості джерел для вивчення ідейних позицій боротьбистів зумовлюють необхідність особливо критичного ставлення до повідомлень у розглянутих матеріалах, висувають додаткові вимоги до рівня кваліфікації й наукової сумлінності дослідника. Однак весь цей комплекс документів дає змогу по-новому поглянути на окремі сторінки історії України в один із найбільш драматичних її періодів і містить багато нових відомостей, які є необхідними для всебічного висвітлення перебігу Української революції 1917-1921 рр.

6. Встановлено авторство низки документів, що публікувалися анонімно або під псевдонімами (виступи на І(V) з'їзді УПСР, Платформа ЦК УПСР від 3 червня 1918 року, статті в періодичній пресі тощо). Визначено найбільш імовірний час створення недатованих джерел.

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Гірік С. Централізація без центру? Боротьбистський проект «Федерації Радянських Республік» / С. Гірік // Київська старовина. – 2012. – №4. – С. 138-148.
2. Гірік С. Селяни й аграрне питання в ідеології Української комуністичної партії (боротьбистів) / С. Гірік // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. - Т. 24. – К.: ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ, 2012. – С. 478-491.

3. Гірік С. Проблема військового будівництва в УСРР і Українська комуністична партія (боротьбистів) / С. Гірік // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 25. – К.: ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ, 2012. – С. 457-467.
4. Гирик С. Вообразить союз иначе. Всемирная федерация советских республик в видении Украинской коммунистической партии (боротьбистов) / С. Гирик // Bulletin des Deutschen Historischen Instituts Moskau. – Nr. 7. – М.: ДНІМ, 2013. – С. 9-22.
5. Hirik S. Problem stosunków międzyetnicznych w ideologii narodowych komunistów ukraińskich oraz żydowskich partii radykalnie lewicowych na Ukrainie w latach 1918-1921 / S. Hirik // Jews and Slavs. – Vol. 23: Galicia, Bukovina and other Borderlands in Eastern and Central Europe. Essays on Interethnic Contacts and Multiculturalism. – Jerusalem; Siedlce, 2013. – P. 385-399.
6. Гірік С. Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії / С. Гірік // Український археографічний щорічник. – Вип. 18. – К.: Український письменник, 2013. – С. 324-342.
7. Гірік С. Західна Україна і партія боротьбистів: Ідеологічний і тактичний аспекти / С. Гірік // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – Вип. 9. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2013. – С. 234-249.
8. Гірік С. Ідеологічні засади Української комуністичної партії (боротьбистів): зарубіжна та українська еміграційна історіографія / С. Гірік // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 24. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014. – С. 395-416.
9. Гірік С. Борьбисти, боротьбисти і Комінтерн: Еволюція взаємовідносин / С. Гірік // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – №1117. – Серія «Історія». – Вип.48. – Х., 2014. – С. 79-89.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Гирик С. Иллюзия неразрешимости. Диалектика классового и национального в украинском национал-коммунизме / С. Гирик // Конструюя «советское»? Политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности: материалы научной конференции студентов и аспирантов (14–15 апреля 2011 года, Санкт-Петербург). – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2011. – С. 40-44.
2. Гирик С. Увидеть союз иначе. Альтернативный проект объединения советских республик (1919 г.) / С. Гирик // Конструюя «советское»? Политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности: материалы научной конференции студентов и аспирантов (20-21 апреля 2012 года, Санкт-Петербург). – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. – С. 33-38.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Гірык С. Палітычнае жыццё Беларусі ў кантэксте гісторыі ўкраінскага і яўрэйскага нацыянал-камунізму (1918-канец 1920-х гг.)/ С.Гірык // Гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы беларускага народа і суседзяў: Зборнік навуковых артыкулаў. – Гомель: ГДУ імя Ф.Скарыны, 2014. – С. 136-140

АНОТАЦІЯ

Гірык С. І. Джерела досліду ідэйных засад Украінскай камуністычнай партыі (боротьбістів) (1918-1920 рр.). – На правах рукопісу.

Дисертацыя на здобуття навуковага ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Київ, 2015.

На основі архівних і опублікованих матеріалів Української комуністичної партії (боротьбістів), Комуністичної партії (більшовиків) України, інших політичних сил, а також органів влади УСРР, мемуарних документів і інших джерел висвітлено джерельну базу досліду ідэйных засад УПСР/УПСР(к)/УКП(б), визначено напрямки розвитку поглядів керівництва партії на ключові питання політичного життя. Розглянуто історію взаємозв'язків, співпраці й конфліктів УКП(б) з КП(б)У, РКП(б) й меншими політичними групами. На базі матеріалів Комуністичного Інтернаціоналу досліджено перебіг намагань УКП(б) стати членом цієї організації і причини поразки цих дій. Шляхом залучення масових пропагандистських публікацій і преси досліджено особливості донесення боротьбістами власних ідэйных позицій до цільової аудиторії, а також уявлення представників інших політичних партій про УКП(б).

Ключові слова: УКП(б), КП(б)У, Комінтерн, РКП(б), націонал-комунізм, політичні партії, боротьбісти, боротьбізм.

АННОТАЦИЯ

Гиряк С. И. Источники исследования идеологических принципов Украинской коммунистической партии (боротьбистов) (1918-1920 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины, Киев, 2015.

На основе архивных и опубликованных материалов Украинской коммунистической партии (боротьбистов), Коммунистической партии (большевиков) Украины, других политических сил, а также органов власти УССР, мемуарных документов и иных источников освещена источниковая база исследования идейных принципов УПСР/УПСР(к)/УКП(б), определены векторы

развития взглядов руководства этой партии на ключевые вопросы политической жизни. Рассмотрена история взаимоотношений, сотрудничества и конфликтов УКП(б) с КП(б)У, РКП(б) и меньшими политическими группами. На основании материалов Коммунистического Интернационала исследован ход попыток УКП(б) стать членом этой организации и причины поражения этих действий. Путем привлечения пропагандистских массовых публикаций и прессы исследованы особенности представления боротьбистами собственных идейных позиций целевой аудитории этих материалов, а также образ этой партии, сформировавшийся у актива иных политических сил.

Ключевые слова: УКП(б), КП(б)У, Коминтерн, РКП(б), национал-коммунизм, политические партии, боротьбисты, боротьбизм.

ABSTRACT

Hirik, S. Sources for Research on the Ideological Principles of the Ukrainian Communist Party (Borotbists), 1918-1920. – Manuscript.

Thesis submitted for the Candidate's degree in History, specialization 07.00.06 – historiography, source studies, and special historical disciplines – Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, Kyiv, 2015.

The thesis focuses on the sources for research on the Borotbism, i.e. the ideology of the Borotbists' party. This political force was one of the most influential leftist movements operating in Ukraine during the revolutionary period of 1917–1921, especially in 1918–1920. This topic is extremely poorly studied in both Ukrainian and Western historiography.

Our study is based on the archival collections and published documents of the UCP(B), the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, The Russian Communist Party (Bolsheviks), and other political forces. Also it appeals to the government documentation, memoirs of political figures, and other historical sources. Author studies the sources for research on the ideological principles of the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries (Communists)/ the Ukrainian Communist Party (Borotbists) and defines the vectors of an evolution of its leaders' views on the key questions of the internal and foreign policy of the Soviet Ukraine during 1918–1920.

On the basis of the documents of the Communist International (the Comintern) author traces the history of the UCP(B)'s attempts to be admitted into this organization and defines the causes of their failure. Using the propagandist materials such as leaflets and media author investigates the specificity of the representation of the Borotbists' ideology (Borotbism) by the party functionaries and political writers.

This party was created after the Ukrainian Party of Socialists Revolutionaries split in May 1918 during its Fourth Congress. Its left wing (also known as “Borotbists” by the name of the newspaper “Borot’ba” (“The Struggle”) issued by its leaders) gained control over the party's Central Committee and began to call for cooperation with Bolsheviks. The name of the Party was changed into “Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries (Communists) in March 1919. On August 6, 1919 it had unified with the left wing of the Ukrainian Social Democratic Labour Party (Independentists). The new party was given the name “Ukrainian Communist Party (Borotbists)” (UCP(B)). It

made an effort to join the Comintern, but its application was rejected. The Comintern had recommended to the UCP(B) to liquidate the party. The leaders of Borotbists were forced to decide to merge with the Bolsheviks.

The ideology of the Borotbists' party initially was rooted in the old "narodnik" tradition and was impacted by the Marxism afterward. The Borotbists' leaders paid great attention to the peasant question that was especially acute on the Ukrainian territories of the former Russian Empire. Borotbists called for the socialization of the agrarian property then. This position was modified later under the influence of the Bolsheviks. Besides that, among the main items of their unofficial program were the creation of a separate Ukrainian Red Army (closely allied with the Russian one), the protection of the Ukrainian language through cultural and educational policy, and the creation of the World Federation of Soviet Republics on the principles of equal rights of its members.

Key words: Ukrainian Communist Party (Borotbists), Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, Communist International, Russian Communist Party (Bolsheviks), National Communism, Political Parties, Borotbism, Borotbists.

Підп. до друку 24.09.2015. Формат 60х90 1/16. Папір офс. Гарнітура «Таймс»
Друк офс. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. 595.

Віддруковано у ТОВ Видавництво «ЛОГОС».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-10, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-6003